

Kuka on suomalainen? Kehysemantiikan näkökulma kansallisuuskategoriaan

Jari SIVONEN

1. Kategorisointi kognitiivisesta näkökulmasta

Substantiivin valinta heijastaa mentaalia kategorisointiprosessia. Puhuja ensin valitsee, kuuluuko jokin kielenulkoisen todellisuuden olio tiettyyn kategoriaan (esim. PÖYTÄ, TUOLI, KALA jne.) vai ei, ja käyttää sitten valintansa mukaisesti kategorian jäsenen viittaavaa substantiivia eli kutsuu pöytää *pöydäksi*, tuolia *tuoliksi*, kalaa *kalaksi* jne. Useimmiten tällainen kategorisointi ja siihen pohjaava lekseeminvalinta on tiedostamatonta ja automaattista, ja vain poikkeustapauksissa puhuja joutuu tietoisesti pohtimaan, mihin kategoriaan jonkin olion luokittelee. Kielentutkimuksen näkökulmasta kategorisointi asettuu luonnostaan mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi, tarjoaahan se ikkunan kielen ja kielenulkoisen todellisuuden välisen kytköksen tarkastelemiseen. Etenkin kognitiivisesti suuntautunut kielentutkimus, joka tutkii kielen, sitä käyttävän ihmisen, kulttuurin ja kielenulkoisen maailman välillä vallitsevia monisäikeisiä suhteita, on ollut kiinnostunut kategorisoinnista aina paradigman alusta asti (esim. Rosch 1978, Lakoff 1987).

Kognitiivinen suuntaus on haastanut perinteisen näkemyksen, jonka mukaan sanan merkitys voidaan määritellä tyhjentävästi esimerkiksi riittävien ja välttämättömien ehtoja luettelona. Tämän totuusehtosemantiikaksi tai objektivistiseksi kutsutun näkemyksen mukaan esimerkiksi suomen kielen *poikamies*-substantiivin merkityksen voi määritellä piirteiden [+aikuinen], [+miespuolinen] ja [+naimaton] avulla. Toisin sanoen mitä tahansa oliota, joka on samanaikaisesti aikuinen, miespuolinen ja naimaton, sopii tämän ajattelun mukaisesti kutsua *poikamieheksi*. Äkkiseltään tämäntyyppinen merkityksen kuvaus piirreluettelona tuntuu toimivalta, sillä valtaosa arkielämässä kohdatavista poikamiehistä täyttää hyvin nämä kolme ehtoa. Tämä ei kuitenkaan todista piirrekuvauksen puolesta, vaan pikemminkin johtuu siitä, että *poikamiehiksi* kutsutut oliot vastaavat tavallisesti kielellisen kategorian tyyppillistä

jäsentä, sen prototyyppiä. Sen sijaan kategorian ytimen ulkopuolella piirre-
luetteloon pohjaava merkityskuvaus on jo vaikeuksissa, ja ääritapauksissa
sen riittämättömyys käy ilmeiseksi. Klassinen esimerkki piirrekuvauksen on-
gelmallisuudesta on *paavi*-substantiivi. Vaikka paavi on tietenkin aikuinen,
miespuolinen ja naimaton, ei häneen voi silti mielekkäästi viitata *poikamies*-
substantiivilla. Tietomme maailmasta nimittäin kertoo, ettei katolisen kirkon
päämies voi olla naimisissa. Niinpä paavin kutsuminen *poikamieheksi* olisi
hyvin poikkeuksellista, jopa kielenvastaista, sillä *poikamieheen* liittyy myös
ajatus mahdollisesta naimisiinmenosta, mikä taas ei paavin tapauksessa ole
mahdollista. *Paavi*-substantiivin kaltaiset tapaukset ovat osoittaneet, ettei
tarkkarajainen, välttämättömien ja riittävien ehtojen täyttymiseen pohjaava
piirrekuvaus ole ainakaan ainoa mahdollisuus tarkastella kategorisointia.
Piirreluetteloinnin sijaan kategorisoinnin kuvaamiseen onkin kognitiivisen
kielentutkimuksen piirissä kehitetty erilaisia prototyyppi-, esimerkki- ja ke-
hysmalleja (Kövecses 2006: 19–28).

Vaikka kognitiivisella kielentutkimuksella on siis tarjota vaihtoehtoinen
lähestymistapa kategorisoinnin tutkimiseen, ainakin kognitiivisesti suuntau-
tuneessa fennistiikassa kategorisoinnin tarkastelu on jäänyt yllättävän vähälle
huomiolle. Paikatakseni tilannetta hieman tarkastelen tässä artikkelissa kate-
gorisointia kognitiivisesta näkökulmasta *suomalainen*-substantiivin avulla.
Useimmiten lekseemiä *suomalainen* käytetään adjektiivina (esim. *suomalai-
nen puhelin, suomalainen sauna*), mutta sama sanahahmo toimii myös sub-
stantiivina erityisesti silloin, kun sitä käytetään syntaktisena subjektina (1),
objektina (2) tai adverbialina (3) (ISK § 626).

- (1) *Suomalaisetkin* ovat kiinnostuneet marjoista uudella tavalla.
(kaleva 1998–1999 136110)¹
- (2) *Suomalaisia* ei pidetä mukavina. (kaleva 1998–1999 139786)
- (3) *Suomalaisilla* on monesti huono itseluottamus, ujoistellaan ja
pelätään laulaa. (kaleva 1998–1999 132179)

Esimerkkien 1–3 kaltaisissa tapauksissa huomio kiinnittyy *suomalainen*-
substantiivin monikollisuuteen. Lauseet tulkitaan luontevimmin kollektiivi-
siksi eli siten, että esitetty luonnehdinta ei koske substantiivin tarkoitejoukon
jokaista jäsentä vaan kokonaisuutta. Tällöin riittää, että esimerkiksi vain osa

¹ Koodi on esimerkin identiteettinumero korpuksessa.

suomalaisista on kiinnostunut marjoista uudella tavalla ja että vain osaa suomalaisista ei pidetä mukavina. (Ks. Vilkuna 1992: 48–51.)²

Suomalainen-substantiivi tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan kielellisen kategorisoinnin tarkastelulle, sillä voisi kuvitella, että juuri kansallisuuskategorian³ substantiivit (esim. *suomalainen*, *unkarilainen*, *amerikkalainen* jne.) soveltuisivat tarkkarajaiseen semanttiseen määrittelyyn. Olisi nimittäin odotettavaa, että se, ketä voidaan kutsua *suomalaiseksi* ja ketä ei, olisi hyvin yksiselitteistä ja kielenkäytön kontekstista riippumatonta. Näin ei kuitenkaan ole, sillä *suomalainen*-substantiivin merkitystä ei voi kuvata tarkkarajaisena piirrellytelonä, vaan sanan merkitys määräytyy ainakin osittain sen kehyyksen mukaan, jossa sanaa käytetään. Kehys on kognitiivisen kielentutkimuksen käsite, ja se voidaan määrittellä Kövecsesin (2006: 64) sanoin konseptuaalisen kategorian strukturoiduksi mentaaliksi representaatioksi. Esimerkiksi *lauantai*-substantiivin merkityksen voi ymmärtää vain suhteutettuna toisaalta tietoon seitsemänpäiväisestä viikosta ja toisaalta auringon liikkeeseen sekä päivän ja yön vaihteluun. Tämän lisäksi kehyykseen kuuluu tietoa arki- ja vapaapäivien suhteesta jne.

Kehyyksen avulla kuvataan myös kielelliseen ilmaukseen liittyvää, semanttisesti olennaista tilanteista tietoa, joka usein on kulttuurisidonnaista. Kehyyksen kulttuurisidonnaisuudesta annetaan usein esimerkiksi ravintolassa käymisen kehys. Se koostuu useista toisiaan määräjärjestyksessä seuraavista jaksoista. Näitä ovat seuraavat: 1) Mene ravintolaan. 2) Hovimestari ohjaa pöytään. 3) Tarkastele ruokalistaa. 4) Tilaa ruoka. 5) Odota, että tarjoilija tuo ruoan. 6) Syö. 7) Tilaa lasku. 8) Maksa lasku. 9) Lähde ravintolasta. (Vrt. Kövecses 2006: 69–70). Useissa länsimaissa ravintolassa syömässä käyminen noudat-

² Mielenkiintoista on esimerkin 3 ajan adverbiaalin *monesti* toissijainen käyttö. Esimerkissä sitä ei tulkita temporaalisesti ("suomalaisten itsetunto on välillä huono, välillä ei"), vaan pikemminkin sana kertoo siitä, että suomalaisten joukko on esimerkissä käsitteistetty seriaalisesti: puhuja skannaa mielessään suomalaisten joukkoa yksi henkilö kerrallaan, ja *monesti* viittaa niihin tapauksiin, joissa mentaalinen skannauksen kohteella on huono itseluottamus.

³ Substantiivi *kansalaisuus* tarkoittaa henkilön virallista jäsenyyttä valtiossa, kun taas *kansallisuus* viittaa johonkin kansaan tai kansakuntaan kuulumiseen. Sanakirjaesimerkki *Ruotsin kansalainen, joka on kansallisuudeltaan turkkilainen* havainnollistaa merkityseroa. (KS s.v. *kansalaisuus*, *kansallisuus*.) Katsauksessani puhun *kansallisuuskategoriasta* enkä *kansalaisuuskategoriasta* edellisen semanttisen laaja-alaisuuden takia. Teemaa käsiteltäessä käytetään usein myös termejä *etnisyys* ja *etninen ryhmä*, jolla tarkoitetaan perinteittensä, syntyperänsä, uskontonsa, kielensä tms. seikkojen perusteella muusta väestöstä erottuvaa ryhmää (KS s.v. *etninen*).

taa näitä vaihteita, mutta esimerkiksi päivällisen nauttiminen Japanin ravintoloissa saattaa poiketa tästä useassa kohdassa. Näiden kehystä jäsentävien toimintojen tunteminen on tarpeen, jotta ravintolassa osaa toimia oikein mutta myös ravintolassa käytettävän kielen ymmärtämiseksi. Esimerkiksi *lasku*-substantiivi saa toisenlaisen merkityksen ravintola-kehyksessä käytettynä kuin vaikkapa alppihiihdosta tai matematiikasta puhuttaessa. Toisin sanoen se, mitä *laskulla* tarkoitetaan, riippuu siitä kehyksestä, missä sanaa käytetään.

Tässä katsauksessa tarkastelen *suomalainen*-substantiivin käyttöä kolmessa eri kehyksessä, joista kukin määrittää omalla tavallaan sen, mitä *suomalaisella* tarkoitetaan, millaiseen ihmiseen *suomalaisella* voidaan viitata. Esitykseni rakenne on seuraava. Lähden liikkeelle (luku 2) *suomalainen*-substantiivin merkityksestä sellaisena kuin se on tavallisesti sanakirjoissa esitetty ja peilaan tätä määrittelyä kehyssemantiikan näkemykseen merkityksen muodostumisesta. Tämän pohjalta hahmottelen *suomalainen*-substantiivin prototyyppistä merkitystä. Sen jälkeen (luku 3) tarkastelen, millaiseen henkilöön *suomalainen* voi viitata epäprototyyppisissä tapauksissa. Tarkastelun kohteena on sanan käyttö kolmessa eri kehyksessä eli virallisissa yhteyksissä, kansainvälisissä toiminnoissa ja silloin, kun puhe on Suomesta muualle muuttaneista suomalaisista, ”ekspateista”. Esitykseni päättää luku 4, jossa kokoan havaintoni.

2. *suomalainen*-substantiivin prototyyppinen merkitys

Käytännöllinen lähtökohta leksikaaliselle merkityksen tarkastelulle on katsoa, mitä sanakirjat sanasta sanovat. Etymologisen sanakirjan (SSA s.v. *suomi*) mukaan *suomalaisen* kantana olevan *suomi*-sanankuiperä ei ole täysin selvä, mutta ainakin 1200-luvulta lähtien *suomalaisella* on tarkoitettu Lounais-Suomen asukkaita (SKES s.v. *suomi*). Nykykieltä kuvaavassa Kielitoimiston sanakirjassa *suomalainen*-sanalle annetut merkitysselitykset voi puolestaan tiivistää kolmeen kohtaan: 1) ’Suomeen kuuluva’, 2) ’Suomesta kotoisin tai lähtöisin oleva’ ja 3) ’kansallisuudeltaan Suomen väestöön kuuluva; Suomen kansalainen’ (KS s.v. *suomalainen*). Näistä kaksi ensimmäistä kohtaa sopivat kuvaamaan myös sanan adjektiivikäyttöä, kun taas kolmas liittyy substantiiviin. Silloin kun *suomalainen*-sanaa käytetään substantiivina, sanakirjassa mainitut merkityspiirteet toisaalta limittyvät, toisaalta sulkevat toisiaan pois. Se, millaiset ominaisuudet kulloinkin nousevat *suomalainen*-substantiivista korosteiseksi ja millaiset puolestaan painuvat taka-alalle, riippuu siitä kehyksestä, jossa sanaa käytetään. Toisin sanoen sanan merkitykseen vaikuttaa se kehys, jossa sana käsitteistetään (Kövecses 2006: 65). Täl-

lainen kehysemantiikassa omaksuttu näkemys näyttää pitävän paikkansa myös *suomalainen*-substantiivin tapauksessa.

Sen lisäksi, että sanat ilmaisevat käsitteitä, ne myös koodaavat tietyn näkökulman kuvattavaan tilanteeseen. Esimerkiksi *myydä*-verbi aktivoi kaupankäyntikehyksen, johon kuuluu sellaisia elementtejä kuin myyjä, ostaja, tuote, maksaminen, raha jne. *Myydä*-verbi kuvaa tilannetta tässä kehyksessä nimenomaan myyjän ja tuotteen näkökulmasta, siinä missä esimerkiksi *ostaa*-verbi tuo etualalle ostajan (Kövecses 2006: 73). Tällainen tietynlaisen näkökulman esiin nostaminen on tyypillistä verbeille, koska ne profiloivat kahdesta tai useammasta osallistujasta koostuvaa relaatiota (Langacker 1987: 198, 267), ja asymmetrisen näkökulman luominen tilanteen eri osallistujien välille on siten luontevaa. Toisaalta oliota kuvaavilla substantiiveilla on usein samanlainen kyky. Substantiivi *suomalainen* tuo esille kielenulkoisesta tilanteesta jonkin puolen eli esittää tilanteen tietyllä tavalla käsitteistettynä. Jos esimerkiksi urheilukilpailussa viitataan johonkin kilpailijaan sanalla *suomalainen*, se ohjaa hahmottamaan tilanteen kansallisuusnäkökulmasta eli korostaa sitä, että kilpailijat edustavat eri kansallisuuksia. Niinpä silloin, kun kilpailun kaikki osallistujat ovat suomalaisia, ei johonkin tiettyyn kilpailijaan ole mielekästä viitata *suomalaisella*. Jos taas urheilijasta puhuttaessa käytetään esimerkiksi substantiivia *voittaja*, tilanteesta korostuu kilpaileminen ja sen lopputulos. Kansallisuusnäkökulman esiin tuominen ei kuitenkaan ole *suomalaisen* ainoa merkitys. Toisin kuin voisi ehkä luulla, substantiivi *suomalainen* ei aina viittaa Suomen kansalaiseen, vaan sopivassa kontekstissa (kehyksessä) suomalaiseksi voidaan kategorisoida sellainenkin henkilö, jolla Suomen kansalaisuutta ei ole. Olennaista merkityksen spesifioitumisessa – ja niin muodoin kielellisessä kategorisoinnissa – on juuri se kehys, jossa sanaa käytetään.

Tämän artikkelin aineistona on CSC – Tieteen tietotekniikan keskuksen Kielipankin nykysuomen yleiskielen ATK-korpuksista satunnaisesti poimimani 300 esimerkkilauseetta, joissa on *suomalainen*-substantiivi ja sanan referentti on selvästi tunnistettavissa. Odotuksenmukaisesti melkein kaikki (n. 95 %) esiintymät viittaavat henkilöön, joka 1) on Suomen kansalainen, 2) asuu (vakituisesti) Suomessa, 3) puhuu (äidinkielenään) suomea ja 4) on omaksunut suomalaisen kulttuurin ja identiteetin. Tällaisia ovat muun muassa esimerkin 4 tutkija ja esimerkin 5 ampumaurheilija. Esimerkit ovat siinä mielessä erilaisia, että esimerkissä 4 *suomalainen* viittaa koko kategoriaan ”kaikkien suomalaisten joukko”, kun taas esimerkissä 5 sen tarkoitteena on vain tietty kategorian jäsen.

- (4) *Ilmatieteen laitoksen johtaja Jorma Rissanen on valittu Euroopan avaruusjärjestön ESAn kaukokartoitusneuvoston puheenjohtajaksi. Tämä on ensimmäinen kerta, kun suomalainen valitaan ESAn ohjelmaneuvoiston puheenjohtajaksi, Teknologian kehittämiskeskuksesta kerrotaan.* (kaleva 1998–1999 140007)
- (5) *Lopullisesti Knögler ohitti Hirven vasta viimeisellä laukauksella, kun suomalainen osui yhdeksikköön.* (kaleva 1998–1999 143377)

Voinee sanoa, että edellä mainitsemani piirteet luonnehtivat *suomalaisen* prototyyppejä. Tärkeää on kuitenkin huomata, etteivät ne silti muodosta välttämättömien ja riittävien ehtojen luetteloa. Toisin sanoen henkilö voidaan luontevasti kategorisoida suomalaiseksi, vaikkeivät kaikki prototyypin ominaisuudet täytyisikään. Itse asiassa näyttää siltä, ettei ole ainuttakaan sellaista semanttista piirrettä, joka yhdistyisi *suomalainen*-substantiivin käyttöön kaikissa konteksteissa. Tämän tyyppinen kategorisoinnin joustavuus on kielelle ominaista. Lakoff (1987: 74–76) on analysoinut englannin kielen *mother*-sanaa ja osoittanut, että sanasta voi yhdessä kontekstissa olla aktiivinen esimerkiksi äitiyden geneettistä sukulaisuutta korostava puoli, toisessa taas voi etualalla olla lastenhoidon ja kasvattamisen aspekti. Vastaavalla lailla käyttäytyy myös *suomalainen*-substantiivi. Vaikka *suomalainen*-substantiivi siis viittaa melkein aina prototyypilliseen suomalaiseen (Suomen kansalainen, puhuu suomea jne.), kategorisoinnin näkökulmasta juuri substantiivin epäprototyypillinen ja odotuksenvastainen käyttö (esim. kun *suomalainen* ei olekaan Suomen kansalainen) on mielenkiintoisinta, sillä se osoittaa kategorisoinnin ja siihen pohjaavan substantiivinvalinnan joustavuuden ja kehysten roolin kategorisointiprosessissa.

3. Kehys merkityksen määrääjänä

Tässä pääluvussa tarkastelen lyhyesti kolmea kehystä, joissa nykysuomen substantiivi *suomalainen* saa epäprototyypillisiä ja toisistaan poikkeavia merkityksiä. Tarkoitukseni ei ole pyrkiä kehysten tyhjentävään kuvaukseen, vaan ainoastaan käyttää niitä esimerkkeinä havainnollistamaan kehysten roolia kategorisointiprosessissa.

Virallinen yhteys

Useissa tapauksissa *suomalainen*-substantiivin merkityksestä korostuu se, että referentti on Suomen kansalainen. Tämä on odotuksenmukaista, sillä yksi kansallisuuskategorian ilmausten päätehtävistä on tietenkin kertoa, minkä

maan kansalaisesta puhutaan. Kutsun kehystä, jossa tällainen henkilön juridinen tai virallinen ominaisuus nousee etualalle, nimellä ”virallinen yhteys”. Yksi tyypillinen tilanne, jossa virallinen kehys aktivoituu, on äänestämisen joissakin virallisissa vaaleissa. Koska Suomessa äänioikeus on eduskunta- ja presidentinvaaleissa vain Suomen kansalaisella, näissä vaaleissa äänestämisestä (tai äänioikeudesta) puhuttaessa tämä piirre nousee *suomalainen*-substantiivista korosteiseksi. Niinpä äänestää voi vain sellainen henkilö, joka on Suomen kansalainen ja täysi-ikäinen, mutta henkilön muilla ominaisuuksilla, kuten esimerkiksi hänen äidinkielellään tai syntymäpaikallaan, ei ole merkitystä. Kategorisoinnin näkökulmasta mielenkiintoista onkin juuri se, että samalla kun virallinen yhteys -kehyksessä Suomen kansalaisuus on kategorisoinnin pääkriteeri, muita *suomalainen*-substantiivin semanttisia ominaisuuksia painuu taka-alalle. Virallinen yhteys -kehysten reaalistuminen ei kuitenkaan välttämättä edellytä mitään äänestämisen kaltaista virallista toimintaa, vaan henkilön kansalaisuus saattaa nousta keskeiseksi myös muissa konteksteissa. Tätä havainnollistaa esimerkki 6, jossa puhutaan merkittävästä suomalaisesta tietotekniikka-asiantuntijasta. *Suomalainen*-substantiivi toimii esimerkissä inklusiota ilmaisevana kopulalauseen predikaatiivina, ja lause ilmaisee sitä, että subjektin tarkoite kuuluu jäsenenä predikaatiivin ilmaisemaan joukkoon (ISK § 955).

- (6) *Linus Torvalds on nykyisin maailmalla tunnetuimpia suomalaisia. Hänestä on ollut kansainvälisissä lehdissä useita juttuja, joissa on esitetty, että hänestä voisi olla ohjelmistoalaa hallitsevan Bill Gatesin Micro-soft-yhtiön kaatajaksi.* (karj 1998 261130)

Esimerkissä 6 *suomalaisen* referenttinä on Linus Torvalds. Hän ei puhu suomea äidinkielenään eikä hänen kulttuuritaustansa ole suomalainen vaan suomenruotsalainen. Paitsi kielen osalta, Suomen suomalaisten ja suomenruotsalaisten kulttuurit poikkeavat toisistaan myös muilta osin.⁴ Kuitenkin Linus Torvalds on Suomen kansalainen ja siten kiistatta suomalainen, mikä selittää *suomalainen*-substantiivin mielekkään käytön esimerkissä 6. Kehyksessä virallinen yhteys *suomalainen*-substantiivista siis korostuu henkilön kansalaisuus eikä esimerkiksi hänen äidinkieltensä tai etninen tai kulttuuritaustansa. Tämän takia yhtä lailla myös ne saamelaiset, romanit, maahan-

⁴ Suomenruotsalaisuus omana ”kansallisuutenaan” on kiistanalainen näkemys, ja on perusteita pitää suomenruotsalaisia myös suomalaisina. Tässä yhteydessä en kuitenkaan puutu tähän kysymykseen laajemmin.

muuttajat ja muiden vastaavien ryhmien jäsenet, jotka eivät ole etnisesti suomalaisia mutta kuitenkin Suomen kansalaisia, sopivat virallinen yhteys -kehyksessä *suomalainen*-substantiivin referenteiksi.

Kansainvälinen toiminta

Tässä kehyksessä *suomalainen*-substantiivia käytetään puhuttaessa jostakin kansainvälisestä toiminnasta tai tapahtumasta. Tällainen voi olla esimerkiksi jokin kansainvälinen kokous tai kilpailu kuten esimerkiksi EU-kokous tai euroviisukilpailu. Esimerkissä 7 kansainvälinen toiminta on yleisurheilukilpailu ja *suomalaisella* viitataan juoksijoihin Johanna Manninen ja Wilson Kirwa.

- (7) ***Suomalaisista juoksuradoilla pääsivät juhlimaan varsinaiseksi Ruotsin kaatajaksi osoittautunut Wilson Kirwa ja naisten pikajuoksuvalttikkaa hamuava Johanna Manninen.*** (tusa 1999 118649829)

Kategorisoinnin kannalta esimerkin 7 *suomalaisiksi* mainituista urheilijoista mielenkiintoisempi on kenialaissyntyinen keskimatkojen kilpajuoksija Wilson Kirwa. Hän ei siis ole syntynyt tai kasvanut Suomessa, ei puhu suomea äidinkielenään, ei näytä tyypilliseltä suomalaiselta eikä ole esimerkissä 7 puheena olevana ajankohtana eli vuonna 1999 vielä Suomen kansalainen (http://fi.wikipedia.org/wiki/Wilson_Kirwa. Luettu 18.1.2012). Substantiivin sopivuus selittyy sillä, että sanaa käytetään kehyksessä, jossa ei korostu henkilön tausta, ulkonäkö tai edes kansalaisuus. Sen sijaan kansainvälinen toiminta -kehys profiloi henkilön kykyä edustaa metonyymisesti (Lakoff 1987: 71) Suomea jossakin kansainvälisessä kontekstissa. Toisin sanoen esimerkin 7 yleisurheilukilpailuissa kukin kilpailija edustaa jotakin valtiota, ja tällöin minkään muun toisissa kehyksissä reaalistuvan *suomalainen*-substantiivin ominaisuuden puuttuminen ei estä sanan käyttämistä, henkilön kategorisointia suomalaisiksi.

Ekspatti-kehys

Kolmas *suomalainen*-substantiivin epäprototyypistä käyttöä kuvaava kehys aktivoituu silloin, kun puhutaan Suomen ulkopuolella asuvista suomalaisista. Tällaista diskurssia kutsun ekspatti-kehykseksi. Kehyksessä profiloituu erilaisia ulkomailla asumiseen liittyviä piirteitä, kuten esimerkiksi uusi asuinmaa, Suomi, äidinkieli, uuden asuinpaikan kieli, kansalaisuus jne. Tässä kehyksessä *suomalainen*-substantiivi saattaa saada merkityksen, joka on täysin päinvastainen kuin virallinen yhteys -kehyksessä, kuten esimerkissä 8 puhujan itseanalyysi havainnollistaa.

- (8) – *Esittelen itseni usein lisenssisvenssoniksi, koska olen asunut Tukholmassa 10-vuotiaasta ja olen Ruotsin kansalainen. Olen silti suomalainen ja Tampere on yhä paikka, jonne aina palaan. Siellä on jumalaton määrä serkkuja, setiä ja tätejä, joita on joka vuosi päästävä katsomaan.* (aamu 1999 465506)

Esimerkin 8 puhuja ei ole Suomen kansalainen, mutta viittaa itseensä suomalaisella. Tämä on mahdollista siksi, että tässä kehyksessä suomalaisen merkityksestä korostuvat identiteetti, henkilöhistoria ja kulttuuriperintö, mutta toisaalta Suomen kansalaisuus häipyä. Toisin sanoen esimerkissä 8 puhuja lukee itsensä, identifioituu, suomalaiseksi, vaikka on toisen maan eli Ruotsin kansalainen.⁵

4. Lopuksi

Valtaosa suomalaisen referenteistä näyttää kirjoitetun kielen tutkimusaineistoni perusteella täyttävän sanakirjoissa annetut merkityspiirteet, kuten esimerkiksi sen, että suomalaisen tarkoite on Suomen kansalainen. Epäprototyyppiset tapaukset kuitenkin paljastavat, että kategorisointi on joustavaa ja että se, kuka kategorisoidaan suomalaiseksi, vaihtelee osittain sen kehyksen mukaan, missä suomalainen-substantiivia käytetään. Kokoan seuraavaan taulukkoon edellä esittämissäni kehyksissä suomalainen-substantiivin merkityksestä korostuvat ja taka-alalle painuvat piirteet.

Taulukko. *Suomalainen*-substantiivin merkityspiirteitä eri kehyksissä.

Kehys	Korosteinen piirre	Taka-alainen piirre
Virallinen yhteys	Suomen kansalaisuus	kieli, kulttuuritausta, ulkonäkö, syntymäpaikka, henkilöhistoria, jne.
Kansainvälinen toiminta	kyky edustaa Suomea metonyymisesti	ulkonäkö, kieli, syntymäpaikka, kulttuuritausta jne.
Ekspatti-kehys	identiteetti, kulttuuritausta, henkilöhistoria, kieli	Suomen kansalaisuus

⁵ Nykyisin kaksoiskansalaisuuden mahdollisuus on muuttanut tilannetta siltä osin, että henkilö voi halutessaan olla samanaikaisesti kahden maan kansalainen.

Kuten taulukosta voi huomata, käsittelemissäni kolmessa kehyksessä *suomalainen*-substantiivista korostuu päinvastaisia ominaisuuksia. Siinä missä Suomen kansalaisuus nousee virallisissa yhteyksissä ainoaksi merkittäväksi kategorisointiperusteeksi, sama ominaisuus ei ole lainkaan välttämätön silloin, kun kyse on kansainvälisestä toiminnasta, ja se on jo irrelevantti ekspatti-kehyksessä. Henkilö, joka ei ole Suomen kansalainen, voi metonymisesti toimia Suomen edustajana, ja ulkosuomalaisen ei tarvitse olla Suomen kansalainen tullakseen luontevasti kutsutuksi *suomalaiseksi*. Vastaavasti ekspatti-kehyksessä olennaista on se, että henkilö itse identifioituu suomalaiseksi.

Suomalainen-substantiivin analyysi tukee kehyssemantiikan näkemystä, jonka mukaan kielellinen kategorisointi ei pohjaa tarkkarajaiseen ja kaikkiin tapauksiin sopivaan piirreluettelointiin. Vaikka valtaosassa sanan käyttöä *suomalaisen* merkitys edustaa prototyyppiä, epäprototyyppiset tapaukset osoittavat, että merkitys spesifioituu viime kädessä kulloisenkin kehyksen mukaan. Semanttisella kehyksellä on siis kyky korostaa joitakin lekseemin merkityksen puolia ja häivyttää toisia. Esittämäni kolme kehystä eivät luonnollisesti ole ainoat mahdolliset kontekstit, joissa *suomalainen*-substantiivi saa omanlaisia spesifiointeja. Ne toimivat kuitenkin esimerkkeinä siitä, miten käytetty kehys voi vaikuttaa substantiivin merkitykseen ja siten lekseeminvalinnan takana olevaan kategorisointiprosessiin. Yhtä lailla *suomalainen*-substantiivi riittänee osoittamaan sen, että kehyspohjaisella semantiikalla on annettavaa kategorisoinnin lingvistiselle tutkimiselle.

Tutkimusaineisto

CSC–Tieteen tietotekniikan keskuksen Kielipankin (www.csc.fi/kielipankki) nykysuomen yleiskielen korpuksista satunnaisesti poimitut 300 esimerkkilauseita, joissa esiintyy *suomalainen*-substantiivi.

Kirjallisuus

ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KS = Kielitoimiston sanakirja 2004. Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy, Helsinki.

- Kövecses, Zoltán 2006: *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Lakoff, George 1987: *Woman, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind?* The University of Chicago Press, Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Rosch, Eleanor 1978: Principles of categorization. *Cognition and Categorization* (eds. Eleanor Rosch and B. B. Lloyd. 27–48. Lawrence Erlbaum, Hillside, NJ).
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1983 (toim. Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki). *Lexica societatis fenno-ugricae XII*, 4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1992–2000. Etymologinen sanakirja I–III. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Vilkuna, Maria 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. *Suomi* 163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

*

Who is *Finn*? A frame semantic view to the nationality category

This paper addresses the semantics of the Finnish noun *suomalainen* 'Finn' within the theoretical apparatus of frame semantics. A significant tenet in this theory is that the meaning of a noun cannot be described, for example, by means of necessary and sufficient conditions but the meaning varies according to the frame where it is used. To support this view, the semantics of the noun *suomalainen* is analyzed in this paper within three different frames, "official frame", "international activity frame", and "expat frame". The findings show that, on the contrary to what one might expect, even the referent of a nationality noun as *suomalainen* 'Finn' is not always similar, and the meaning of the noun varies accordingly. In the "official frame", the only important semantic property of the noun is that its referent is a Finnish citizen. In the "international activity frame" instead, it is essential that the referent can metonymically represent Finland, and in the "expat frame", the person's cultural background, personal history and identity are the highlighted semantic features. The paper gives further evidence for the argument that linguistic categorization is flexible rather than definite.

JARI SIVONEN

